

**Душан П. Петронијевић, Дична Српкиња Стоја Кашиковић,
Архив Војводине, Архив Републике Српске, Бања Лука 2023,
61 стр.**

Вредан пажње је издавачки подухват архива Војводине и Републике Српске јер указује на обавештајни рад Стоје Кашиковић и отвара тему посвећену значају жена у време Великог рата. Аутор је за публицистички рад користио позната дела историчара, како би представио борбу српског народа за национална и политичка права на простору Босне и Херцеговине. Допринео је реafirмацији тајног рада заборављене личности у име идеала патриотизма. Драматична дешавања пратила су период аустроугарске окупације, анексије и Велики рат. Аутор осветљава национални рад породице Кашиковић, посвећен Стоји Кашиковић, заборављеној хероини. Окупациона власт је системским мерама гушила политичка, национална и верска права, путем шпијунирања, праћења, притисака, затварања.

Стоја Здјеларовић (1865–1941), сироче од времена босанскохерцеговачког устанка, прихваћена је у интернат госпође Ирби, где је школована. Изродила је три сина и ћерку. У часопису *Босанска вила* (1887) је десна рука уреднику, издавачу и власнику Николи. Ангажована је у Колу српских сестара у Сарајеву. Њен син Предраг је друговао са младобосанцима и био и повереник Народне одбране, а Реља и Сретен су деловали у Српском културном просветном друштву *Просвјета*. Сретен је био и ратни извештач *Српске ријечи*. Кашиковићи су били трн у оку властима. Никола је изложен сталном полицијском праћењу. Часопис је излазио захваљујући претплати, донацијама појединаца и помоћи српске владе. Стоја је у часопису главни администратор, водила је преписку везану за уредно слање претплате, писала различите прилоге. Писма Стоје Кашиковић, сачувана у Рукописном одељењу Матице српске, говоре о упорности да се обезбеде средства за излажење часописа и издржавање породице. Разграната претплатничка и сарадничка мрежа је захватала српски простор Монархије, Србије и Црне Горе. Часопис је афирмисао књижевнике Алексу Шантића, Јована Дучића, Петра Кочића, Владимира Ђоровића, Иву Андрића, Стевана Сремца, Змаја, Симу Матавуља, Вељка Петровића... Упркос цензури, хапшењу и новчаном кажњавању уредника, часопис је излазио до Великог рата. Како би онемогућила излажење *Босанске виле*, Земаљска влада је 1895. покренула часопис *Нада*, штампан у 10.000 примерака и бесплатно дељен. Власт је безуспешно нудила Николи Кашиковићу “суво злато” преко барона

Хуга Кучере – 40.000 форинти да престане са издавањем *Виле*. Признање за рад доделио је Николи турски султан 1896. Краљ Петар Карађорђевић 1911. доделио је Орден Светог Саве Николи и Стоји, Данилов орден доделио је Николи црногорски краљ Никола Петровић, а Стоји Златну медаљу за ревноост.

Значајну улогу у животу носилаца српског националног покрета имао је Милорад Павловић Крпа. По одлуци српске владе, прикупљао је информације о раду окупационе управе, а захваљујући прерушавању и лажном представљању вешто је измицао полицији и врбовао сараднике, међу којима је и Стоја. На његову препоруку српска влада је финансирала Николу Кашиковића, Алексу Шантића, Владимира Ђоровића, Глигорија Јефтановића, Ђаке и студенте из Босне и Херцеговине. Преломни моменат за српски национални покрет била је анексија Босне и Херцеговине. Српска влада је, поред Народне одбране, имала мрежу тајних повереника на простору Монархије. Стоја је прихватила да дође до поверљивих докумената и наредби везаних за гарнизон у Сарајеву. Годинама је на дописницама, испод поштанске маркице, писала шифроване кратке и прецизне извештаје. Нацрт ратног плана послала је 1909. начелнику Радомиру Путнику. Власт је у окупираном Београду 1916. нашла бројне извештаје који су долазили из Сарајева, што је довело до хапшења Стоје и Предрага. Подигнута је јануара 1917. и оптужница против Николе. Уследило је признање, изречена му је смртна казна, а спасен је захваљујући шпанском краљу Алфонсу XIII. Поглавље “Горка Слобода” указује на ратно страдање, послератно занемаривање и разочарење породице Кашиковић. Изневерене наде на моменат је 1920. прекинуо краљ Александар, који је одликовао Стоју Златном медаљом за храброст.

Дична Српкиња Стоја припада нараштају који се ради националних интереса безрезервно жртвовао. Пожртвован национални рад био је изложен бројним искушењима, док је Велики рат произвео епску трагедију народног страдања. Српски национални покрет, захваљујући добровољачком покрету, донео је ослобођење, међутим, очекивања нису остварена. Породица Кашиковић, иако је припадала победничкој страни, није добила сатисфакцију, остала је у запећку послератних дешавања. Рад Петронијевића, иако скроман по обиму, баца светло на велику неправду нанету Стоји и породици Кашиковић. Рад нас води не само век уназад, него и у садашњост, због нерешеног српског питања. Положај српског народа илуструје судбина скрајнутих, препуштених ћудима времена и моћника. Дуг према страдалим Кашиковићима могуће је намирити писањем монографије на основу истраживања у архивима у Београду, Сарајеву и Рукописном одељењу Матице српске. Надамо се да ће историографија ићи у смеру интересовања за вође националног покрета, виђене Србе из Сарајева, Мостара и Бањалуке.

*Др Мара Шовљаков
Футог*